

СЕМЕЙНИЯТ ЖИВОТ НА ПРАВОСЛАВНИТЕ СЛАВЯНСКИ СВЕТЦИ СПОРЕД БАЛКАНСКАТА АГИОГРАФИЯ

АЛЕКСАНДЪР НАУМОВ (ВЕНЕЦИЯ)

В своята излязла точно преди тридесет години изключително важна за времето си и все още ненадмината „Поетика на старобългарската литература“ Красимир Станчев отделя много място на проблема за фабулата и сюжета в агиографската проза¹. От анализа на 40 житийни произведения излиза, че „житийната фабула има триделен строеж“: а) фабулна експозиция; б) деяния и – където я има – в) постбиографична фабула. Семейството и семейният живот не са централна тема в нито един от тези дялове. Най-много информация намираме във фабулната експозиция, която „има строго канонична структура, съдържаща четири основни момента – отечество и народност; родители, рождение и младенчество; детство и юношество; съзряване за деянията“². В някои случаи семейните мотиви се появяват и в биографичната фабула, както и (но много рядко) в постбиографичната фабула.

Споменаването на родителите е почти задължително в самото начало на повествованието³. Понякога се посочват родното място на светеца, народността и имената на бащата и майката⁴, но по-често се дава обобщена информация за тяхното обществено и имуществено положение и информация за челядта; в определени случаи се въвежда фабулният мотив за чудесната отмяна на безплодието на брачната двойка и/или мотивът за „предопределеността на героя за велики (богоугодни) дела“.

Следва описанието (или поне намек) за детските и юношеските години на героя, понякога за храненето, почти винаги за книжното учение, за желанието му още от ранна възраст да води богоугоден живот, а след това идва периодът, наречен от Станчев „съзряване за деянията“: „Началото на същинската, личностната биография на героя обикновено се свързва с момента на

¹ Станчев 1982: 86–143.

² Станчев 1982: 126. Срв. Лопарев 1910: 21–26; Лопарев 1914.

³ Станчев 1982: 106–114.

⁴ В търновската агиография срещахме редовно „родом българин“, при Ромил Видински – бащата грък, майката българка, и т.н.

зрелостта, но не само с него, а и със смъртта на родителите⁵. Този момент рядко се характеризира с „плавен, безконфликтен преход към деянията“, а много по-често в отношението на героя със света възникват конфликти и началото на деянията е свързано с тяхното преодоляване. „Най-често конфликтът възниква във връзка с желанието на родителите да оженят героя“, а героите преодоляват това препятствие по различен начин⁶.

Тръгвайки от този задълбочен анализ на Станчев, придружен от таблици и процентни изчисления, ще обърнем внимание на някои специфични елементи.

Библейският модел предлага общо възприемане на бащата и майката: петата (при католиците четвъртата) божия заповед гласи: „Почитай баща си и майка си“ (Изх 20: 12), а загадъчните думи на Исус, че „домашните ще бъдат неприятели на човека“, пак ги събират заедно: „Който люби баща или майка повече от Мене, не е достоен за Мене; и който люби син или дъщеря повече от Мене, не е достоен за Мене“ (Мат 10: 35–37).

И нашата агиография обикновено представя съпрузите заедно. С редица епитети се определя техният статус⁷: светецът е „и по бащина, и по майчина страна от много добър и почтен род“, „чедо на благородни родители“, родителите му са „благородни, сановити и богати“, „благородни, но не твърде богати“, „благородени и богати“, „нито властници, нито пък страдащи от бедност“, „родени и израснали в селото, сред твърде видните хора“, и пр. Освен тези посочвания на статуса, който родителите на светеца притежават донякъде независимо от собствените си качества, те се характеризират и чрез личните си черти и поведение – те са: благоверни, благоговейни, праведни, (пре)благочестиви във всичко, благочестиви по живот, милостиви по нрав, боголюбезни като никой друг, (пре)богоугодни, боят се от Бога, постоянно пребъдват в страх Божий, ден и нощ посещават божиите храмове, живеят според всички божии заповеди, които спазват напълно и неотклонно, въздържат се от всяка лоша постъпка, отдават се на молитва ден и нощ, дават милостиня, раздават своите имоти на бедните, украсяват своя живот с добри дела, хранят гладните и дават потребното на просещите... Само за Теодосий Търновски житиеписецът казва, че „онзи божествен мъж“ вече се бил постарал никой да не знае от кой род и от кое земно отечество произхожда.

В някои случаи се говори, че родителите на светеца били бездетни и се сдобили с дете по чудесен начин (в житието на Иларион Мъгленски прави впечатление появата на Богородица, която една нощ побутва бъдещата майка с крак, обещава, че ще има желаното и нарежда да не я безпокои повече⁸). В Киприановото житие на митрополит Петър има даже отделна глава под заглавие: „Раждане, възпитание и отричане от света“. Преди раждането му „една нощ преди изгрев слънце, в неделя, майката видя видение: присъни ѝ се, че държи на ръце едно агънце, а между рогата му – благолисто дърво,

---

⁵ Станчев 1982: 109.

⁶ Станчев 1982: 109–110.

⁷ Примерите са взети предимно от Иванова 1986.

⁸ Иванова 1986: 90.

отрупано с цвят и плодове, и сред клонките на това дърво – много свещи, които светят и излъчват благоухание. И щом се събуди, чудеше се какво е това и какво ще да означава такова видение. Но дори и тя не можеше да си представи с колко дарове обдари Бог угодника си, според както се видя покъсно⁹. С това видение житийният герой се вписва в една жива агиографска традиция, застъпена при Ефрем Сирин, Амвросий Медиолански, Сергей Радонежки и др.

Въпросът с кърменето, неприемането на дойка, а само на майчиното мляко, се среща както при св. Николай Мирликийски, така и при Константин-Кирил и др., а св. Филотея според Евтимий не искала да поеме даже майчиното мляко, понеже „бе хранена по божествен промисъл“¹⁰. Понякога се споменава и кръщението (св. Прохор Пшински, св. Гавриил Лесновски), но рядко, тъй като това тайнство се подразбира само по себе си.

Прилага се и принципът за полово въздържание след раждането на светеца – за Константин Кирил четем: „След това тези добри родители решиха да не се събират вече, въздържайки се помежду си; и така проживяха в Господа като брат и сестра 14 години, докато ги раздели смъртта, без никак да нарушат обета си“¹¹.

Когато детето е на шест-седемгодишна възраст, родителите заедно решават да го дадат на книжно учение, но самият процес на възпитание, включително религиозното, е задача на майката, тя трябва да го откърми и да го наставлява в благочестие и благоверие. Доброто възпитание се свежда предимно до това, детето да живее, подчинявайки се във всичко на родителите и отдавайки им нужната почит. Ролята на майката в нашата агиография е по-голяма, отколкото в библейските модели. Например при Иларион Мъгленски майката е свидетелка, когато той като тригодишно дете пее ангелската песен, което я изпълнило с радост и недоумение¹²; майката на бъдещия митрополит Петър има видение; майката на Константин и Методий ги била заклела: който пръв почине, другият да го пренесе в братовия му манастир и там да го погребее¹³, и т.н. След учението имало обичай за родителско благословение за самостоятелен живот (срв. Георги Нови), при новомъчениците се споменава предимно благословът на майката.

В някои случаи единият от родителите умира и за детето се грижи овдовелият; така например майката на Константин-Кирил оплаква детето пред

---

⁹ И в а н о в а 1986: 109–110.

¹⁰ И в а н о в а 1986: 204.

¹¹ И в а н о в а 1986: 38.

¹² Вж. И в а н о в а 1986: 90. Евтимий говори за непрекъснатия контакт на Иларион с майката, прекъсва доста неочаквано повествованието си и пише за смъртта и погребението ѝ: „Майка му виждаше тези неща, веселеше се и отправяше чести благодарности към Бога. Тя [изглежда, че без Иларион] беше изпратила преди това своя съпруг при Бога. А след това и тя поживя малко години и отиде при Господа. Божественият Иларион, като я опя достойно, положи я в гроба с големи почести“ (И в а н о в а 1986: 105).

¹³ И в а н о в а 1986: 63.

умиращия съпруг, а той я утешава. Появява се и мотивът за лошата мащеха (Стефан Дечански, Филотея), под чието влияние бащата върши престъпление спрямо детето.

Понякога родителите не одобряват решенията на децата да водят богоугоден живот, така постъпва майката на Теодосий Печерски, така постъпват родителите на Растко Неманич (св. Сава), така реагират и родителите на св. Петка, които (съгласно първата редакция на житието или редакцията на Мелетий Сиригос) я държали вкъщи заради крехката ѝ възраст и заради естествена привързаност. Обаче когато десетгодишната Петка се връща от църква облечена в просешки дрехи, родителите ѝ се подиграват, укоряват я и я бият; обиди, забрани и „нетърпими рани“ се повтарят всеки път, когато тя раздава своите дрехи и украшения на бедните и се преоблича в бедняшки дрехи. И в по-ново време някои от светците са бити от родителите си (Онуфрий Габровски например). Теодосий Търновски пък „избягваше всячески беседите на своите сродници, та да не би да не запази напълно неизменния си стремеж към любовно съприкосновение с Бога. Защото му се струваше, че е по-добре да наскърби родителите си и когото и да било друго, нежели да отстъпи малко от преданата си любов към Бога“¹⁴.

Много специфична е характеристиката на семейните отношения в Евтимиевото житие на Иван Рилски, дадена от дявола. Настройвайки брата срещу Иван, Лукавият изключително убедително представя значението на детето за родителите – то е „плод на семето на бащата“, рожба „на майчината утроба и бащиното лоно“, опора за старостта, наследник на дома, а родителят, който не се грижи за детето, се превръща в чедоубиец¹⁵. Обръщането на общоприетата перспектива води към валоризиране на смъртта като положителен избор – Иван предпочита Лука да умре, ухапан от змията, отколкото да се върне у дома си. Интересни са описанията на поведението на родителите (бащите) пред лицето на умрелите деца – това се отнася до Стефан Дечански и до двете деца на Никола Нови: „Не изминаха много дни от преславното му проглеждане и по-малкият му син, обзет от тежка болест, умря скоростижно. А той не направи нищо недостойно за благородната си душа, не започна да скубе косите си, не завика с неподобаващ глас, не изрече нещо безполезно, но позволи на природата само обилните сълзи, защото те не могат да се удържат, когато сърцето е устрелено отвътре от стрелите на природата. Проговори гласът на блажения Йов: „Бог даде, Бог взе!“ След като го погребя, издигна ръце към небето и рече: „На тебе, владико, предавам отрока! На тебе изпратих отрока и той ми се спаси отсега и до века. На тебе поверих отрока и няма вече в мене никаква скръб. Благодаря и славя твоето човеколюбие, промислително благи, защото пожела да приемеш плода на моята утроба, докато е още неизкусен от злобата.“ Тези и други благодарствени думи изрече за детето си, така че всички слушащи да се удивляват много на неговото великодушие и

---

¹⁴ И в а н о в а 1986: 445.

¹⁵ В ж. И в а н о в а 1986: 138.

на премъдрото слово. Така, прочее, се случиха тези неща¹⁶. По този повод Цамблак подчертава естествената сила на кръвната връзка, казвайки, че тя „не се разкъсва, освен от смъртта, но се затяга по-здраво“¹⁷.

Втори тип семейни връзки са свързани с бракосъчетание. Тук няма да се спирам върху богословските проблеми на тайнството¹⁸. Житията ни доставят разнороден материал, но преобладава отрицателното виждане на брачната и семейна връзка. Най-жестоко оценява брачния живот повестта за Амун, цитирана от св. Филотея, която напълно възприема аргументите на древния светец и ги налага на мъжа си: „Послушай ме внимателно и ще ти разкажа подробно за всичко, що би ни се случило, ако се съчетаем един с друг. На мене ти ще причиниш много грижи, а на себе си – безмерна печал и постоянно терзание. При това, когато заченеш в утробата си, ще те обхванат нетърпими болки, та дори храната няма да ти се услажда, но сънищата ти ще бъдат боджежи и стенания. А когато ще започваш да раждаш, изнемога и чести стонове, и конвулсии, и – накратко – сигурна смърт те чака; ще отправяш поглед насам-натам и не ще намериш кой да ти помогне. Ако ли пък родиш, ще те обхванат безкрайни тревоги и мъки, сиреч: кърмене, по-виване, къпане, хранене, трудове безчислени; грижи за мъжа, за князете, за църквата, за одеждите. Ако пък и роденото от тебе се окаже безумно, върху ти ще тегне двойна печал; на всичко отгоре – и грижа за зестрата! Ако пък бъдем постигнати от нищета, ще предпочетем смъртта, нежели такъв живот. Послушай ме, добър съвет ти давам, и нека преживеем в чистота този кратък живот, та да наследим бъдещия живот, от който се отдалечава всяка печал, скръб и въздишка. [...]“ . Така двамата, убедили се един друг и укрепили се с клетви, пребиваваха, пазейки девство и чистота¹⁹.

За светеца най-добре е да остане девствен, дори след венчанието, или да избяга, или да прекъсне в определен момент съжителството, или да моли Бога да вземе душата на съпруга, за да би могъл той като вдовец да стане монах, или да се замонаши едновременно със съпругата. Никола Нови напуска семейството си, три години се крие от него в Угровлахия, а неговото потурчване създава изключително силни напрежения в семейството. Но всъщност защитата на жената, на нейната християнска чест и на християнския брак е основната причина за мъченичеството му; на настояването на турчина да я откъсне от Христа и да я убеди да се присъедини към ислямските закони или пък окончателно да я прогони от себе си като невярна, Никола отговаря: „В кое боговдъхновено писание се намира, о беззаконни, това, което ти днес каза? Не в Закона ли е написано за честния брак: „което Бог събра, човек да не разделя“. И още: моят Христос заповяда в своето евангелие да не се ос-

---

¹⁶ *Пространно житие на Стефан Дечански* от Григорий Цамблак (И в а н о в а 1986: 229; срв. и 334–335 – *Мъчение на Никола Нови Софийски* от Матей Граматик).

¹⁷ И в а н о в а 1986: 230.

¹⁸ Вж. по въпроса Г р и г о р е в с к и й 1901; Т р о и ц к и й 1932; М е у е n d o r f f 1970; N a u t o w 2007 и др.

¹⁹ И в а н о в а 1986: 205.

тавя жената освен поради [обвинение в] прелюбодеяние. А също и великият апостол Павел, и всички наредби, постановени от светите апостоли и светите отци, една след друга така говорят. Това Христовата православна църква пази и до днес, а многобрачието отхвърля напълно. Аз не зная как ти толкова безочливо дръзна да се противиш на истината и ме поучаваш да последвам лъжата. Не ще бъде!²⁰

Има обаче и великолепно примери на изключително здрави и светли брачни връзки, които са по-силни и от физическата смърт: такива са случаите с Йоан Владимир и неговата съпруга Теодора Косара, с княз Лазар и Милица, със Стефан Бранкович и Ангелина, със Стефан Щилянкович и Елена, и др. При Неманичите и при Бранковичите е много важна връзката между майка и синове (Елена с Драгутин и Милутин, Ангелина с Йоан и Максим).

Голямо количество интересен материал намираме в агиографски и химографски цикли за новомъчениците²¹. Фабулите им често отразяват трудната историческа действителност на Балканите по време на османското владичество, и то в различни среди и периоди. С повече психологическа правдоподобност авторите ни разказват за конфликтните ситуации вътре в семействата, за човешката слабост изразяваща се в предателство, отстъпничество, подлост, но изпква и ролята на майките и често се споменават техният благослов, молитви и напътствия.

В нашата агиография има много вести за семейния живот, те са частично схематизирани, много пъти и оскъдни. Понякога семейният мотив задвижва цялото действие, така е при Иван-Владимир и Косара, така е при Бранковичите, при Никола Нови, при Петър и Феврония и др., а взаимните отношения между син и баща (Неманичи), между двама братя (Кирил и Методий, Неманичите), между брат и сестра (Петка), съпруг и съпруга, майка и син, майка/баща и дъщеря в определен момент имат свое важно значение за повествованието. При толкова малко документи за обществения и частния живот на Балканите агиографският (и в по-малка степен химографският) материал може да бъде от голяма полза.

---

²⁰ И в а н о в а 1986: 342.

²¹ В ж. Н и х о р и т и с 2001; N a u m o w 2008a; N a u m o w 2008b.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Григоревский 1901	Григоревский, М. С. Учение св. Иоанна Златоуста о браке. Архангельск, 1901.
Иванова 1986	Стара българска литература. 4. Житиеписни творби. Съст. и ред. Кл. Иванова. С., 1986.
Лопарев 1910	Лопарев, Х. М. Византийские жития святых VIII–IX веков. – Византийский временник, 17, 1910, 1–224.
Лопарев 1914	Лопарев, Х. М. Греческие жития святых VIII и IX веков. Опыт научной классификации памятников агиографии с обзором их с точки зрения исторической и историко-литературной. Петроград, 1914.
Нихоритис 2001	Нихоритис, К. Г. Света Гора – Атон и българското новомъченичество. С., 2001.
Станчев 1982	Станчев, Кр. Поетика на старобългарската литература. Основни принципи и проблеми. С., 1982.
Троицкий 1932	Троицкий, С. В. Христианская философия брака. Paris, 1932.
Meendorff 1970	Meendorff, J. Marriage: An Orthodox Perspective. Crestwood, New York, 1970.
Naumow 2007	Naumow, A. „Nieprzyjaciółmi człowieka są domownicy jego“. Kult św. Wacława w najdawniejszej tradycji cerkiewnosłowiańskiej. – In: Amoenitates vel lepores philologiae (Venceslao Durano vulgo Twardzik dicto septuagenario tota philologorum turba gratulans dedicat). Red. R. Laskowski, R. Mazurkiewicz. Kraków, 2007, 428–434.
Naumow 2008a	Naumow, A. I martiri atoniti del XIX secolo e la loro lotta contro l'assimilazione etnica e religiosa. – In: Integrazione, Assimilazione, Esclusione e Reazione Etnica. A cura di G. Giraud e A. Pavan. 2. Napoli, 2008, 133–147.
Naumow 2008b	Naumow, A. W poszukiwaniu utraconej tożsamości – nowi męczennicy atoscy (1590–1830). – In: Religijna mozaika Bałkanów. Red. M. Walczak-Mikołajczakowa. Gniezno, 2008, 43–54.

FAMILY LIFE OF SLAVIC ORTHODOX SAINTS ACCORDING TO BALKAN HAGIOGRAPHY

ALEKSANDER NAUMOW (VENICE)

(S u m m a r y)

Family life does not appear as a fundamental topic in any hagiographical work, but in the majority of texts it is possible to discover references to the relations among family members. In most of cases saint's parents are mentioned, referring to their social status and sometimes their belonging to an ethnic group. In Slavic tradition the relation with the mother is more important than the relation with the father; stepmothers are considered negatively. The relations of the saint with the brothers and sisters or with the children are rarely mentioned. We sometimes find references to a nuptial tie, including references to an unconsummated marriage. If we consider the scarcity of sources about social life in the medieval times in the Balkans, the analysis of hagiographies from this point of view can provide a lot of interesting and valuable data.

СЕМЕЙНАЯ ЖИЗНЬ СЛАВЯНСКИХ ПРАВОСЛАВНЫХ СВЯТЫХ ПО ДАННЫМ БАЛКАНСКОЙ АГИОГРАФИИ

АЛЕКСАНДР Е. НАУМОВ (ВЕНЕЦИЯ)

(Р е з ю м е)

Семейная жизнь не принадлежит ко главным топам агнографических произведений, но все-таки в большинстве текстов находим упоминания взаимных отношений между святым и другими членами семьи. Чаще всего упоминаются родители, при чем говорится об их общественном положении, иногда и об этнической принадлежности. В славянской традиции связь героя с матерью гораздо важнее чем с отцом, а мачеха воспринимается отрицательно. Взаимоотношения с братьями и сестрами, а также с детьми, встречаются редко. Есть также мотивы брачной жизни, включительно супружеского воздержания. Таким образом, анализ агнографических текстов может восполнить скудную источниковую информации о социальной жизни балканских славян в древние времена.